

Nederland in de 19^e eeuw.

De Bataafse Republiek

Tot 1795 is ons land “een Republiek der Zeven Provinciën”, een statenbond gesticht bij de Unie van Utrecht (1579). De staten hadden een grote mate van zelfstandigheid en werden geregeerd door een beperkte groep families.

In het kielzog van de Franse revolutie bestond er een stroming die streefde naar een eenheidstaat met een gemeenschappelijke grondwet en een centraal, meer democratisch opgebouwd, bestuur.

Toen in 1795 de Franse troepen het gewest Holland naderden, zagen de revolutionaire comités hun kans en zetten de orangistische regenten af. Stadhouders Willem V vluchtte naar Engeland. De Bataafse revolutie was een feit. De Bataafse republiek was zelfstandig maar had nauwe banden met Frankrijk. Zo had ze zich verplicht aan de Franse oorlogen deel te nemen. Er ontstond een moeizame strijd tussen hervormingsgezinde en behoudende groepen. In 1805 wordt Schimmelpenninck, één van de behoudende figuren, door Napoleon tot raadspensionaris benoemd maar een jaar later al weer afgezet. Napoleon benoemt dan zijn broer Lodewijk Napoleon tot koning van het Koninkrijk Holland.

De Franse tijd, 1806-1810

Lodewijk Napoleon regeert als een ouderwets vorst. Van democratie is geen sprake meer. Hij benoemt ministers, de leden van de staatsraad en van het Wetgevend lichaam. Uitsluitend edelen en patriciërs krijgen zitting. Maar hij vestigt een centraal bestuur. Het bestuur van gemeenten en departementen wordt eenhoofdig. Er wordt een algemene belastingwet ingevoerd. Het burgerlijk wetboek en het wetboek van strafrecht worden ingevoerd (1807). Lodewijk koos eerst den Haag als zijn residentie, kortstondig Utrecht en in 1808 Amsterdam, waar hij het stadhuis omdoopte tot Koninklijk paleis. Deze verhuisdrift heeft het land schatten gekost. Het is de oorzaak waardoor Amsterdam nu nog hoofdstad is.

Lodewijk Napoleon volgde een redelijk zelfstandige koers. Hij verzette zich tegen het continentaal stelsel en tegen het invoeren van de algemene dienstplicht.

Toen Engelse troepen Walcheren bezetten met als doel de haven van Antwerpen uit te schakelen was zijn rol uitgespeeld. Hij werd naar Parijs ontboden, mocht nog koning blijven over het gebied ten noorden van Maas en Waal tot 1810.

Deel van het Keizerrijk. 1810-1813

Op 9 juli 1810 wordt het Koninkrijk Holland ingelijfd bij “le grand empire”.

Bij decreet werd de Franse bestuurlijke en rechterlijke organisatie van toepassing verklaard. Bestuurlijk wordt het land ingedeeld in departementen, arrondissementen en marieën. Voor de rechterlijke organisatie wordt het Keizerlijke Gerechtshof in de Haag het centrum met daaronder arrondissementen en daaronder vrederechters en politierechters..

In Amsterdam en Rotterdam wordt de kamer van koophandel opgericht.

Met ingang van 1 januari 1811 worden diverse wetboeken van kracht.

De burgerlijke stand en het burgerlijk huwelijk worden ingevoerd (1811).

Bestuurlijk verandert er dus veel te goede, maar economisch gaat het slecht.

Het continentaal stelsel maakt de zeehandel onmogelijk. Een tolgrens langs de Waal belemmert de handel met het zuiden.

De tiërcering van de staatsschuld (wegens gebrek aan middelen besloot de overheid de rentebetalingen tot een derde terug te brengen) deed de inkomsten van gegoede burgers maar

ook van kerken en liefdadigheidsinstellingen sterk afnemen. Het armoede probleem nam sterk toe. Alleen al in Amsterdam steeg het aantal personen dat afhankelijk was van de bedeling tot 60.000 personen.

Vooraf de algemene dienstplicht (conscriptie) leidde tot een groeiend verzet, zeker na de catastrofale veldtocht tegen Rusland waarbij 15.000 Nederlandse soldaten betrokken waren.

Naar het Koninkrijk de Nederlanden 1815-1830

In 1813 neemt de macht van het Franse Keizerrijk af en neemt het verzet in Nederland toe. In november 1813 wordt Willem Frederik van Oranje Nassau in London uitgenodigd naar Nederland te komen. Op 30 november landt hij in Scheveningen.

In 1814 wordt hij beëdigd als Koning Willem I, in 1815 tevens als koning over de zuidelijke Nederlanden, waarmee het Koninkrijk der Nederlanden een feit is.

De samenvoeging van noord en zuid is geëntameerd door de grote mogendheden op het Congres van Wenen in 1814. Het was een onderdeel van hun politiek een wal op te werpen tegen de Franse expansiedrang maar ook tegen de Franse revolutionaire ideeën. Kortom het doel was behoud van de oude verhoudingen binnen Europa.

Noord en Zuid Nederland blijken te verschillend zowel qua geschiedenis, mentaliteit, geloof als taal. Het zuiden komt in opstand en in 1830 scheidt België zich af van het Koninkrijk. Deze Belgische opstand stond niet op zichzelf. In deze periode is het in heel Europa onrustig. De Parijse opstanden doen overig Europa vrezen dat Frankrijk weer op het oorlogspad zal gaan.

Dat maakt dat de Belgische kwestie jarenlang een internationaal Europees onderwerp blijft.

Willem I blijkt een intelligent autocratisch regerend vorst.

De grondwet van 1814 geeft hem grote bevoegdheden, maar tegelijk blijven vele verworvenheden van de Franse tijd behouden.

Zeker van af 1820 steekt Willem I veel energie in de ontwikkeling van de economie.

De Belgische opstand stagneert zijn initiatieven.

In 1840 doet Willem I afstand van de troon en wordt hij opgevolgd door Willem II. Hij heeft veel minder belangstelling voor de economische problemen en is meer een man van het grote gebaar met belangstelling voor militaire zaken.

De periode 1840-1848 wordt gekenmerkt door strijd tussen katholieken en protestanten en door strijd tussen de behoudende zittende machthebbers en hervormingsgezinde liberalen onder aanvoering van Thorbecke met als belangrijkste strijdpunt de grondwetskwestie. Dit tegen de achtergrond van slechte economische omstandigheden die nog versterkt werden door de strenge winter 1844-1845 en daarna het mislukken van de aardappeloorlog door de aardappelziekte in 1845. Dit leidde tot onrust onder de bevolking: plundering van bakkerswinkels in Amsterdam en hongeroproer in Friesland en Groningen die met militair geweld werden neergeslagen.

Onder druk van internationale omstandigheden en binnenlandse onrust (oproer in Amsterdam) komt in 1848 een grondwetswijziging tot stand die zijn tijd vooruit lijkt:

- De macht van de koning wordt ingeperkt
- Het principe van de ministeriële verantwoordelijkheid wordt ingevoerd
- Er komt een nieuw kiesstelsel waarbij de leden van de tweede kamer rechtstreeks gekozen worden door census kiezers
- Het recht van enquête en amendement wordt ingevoerd
- Vrijheid van pers, petitie, vereniging en vergadering en godsdienst wordt vastgelegd

Het eerste kabinet, dat na verkiezingen op basis van de nieuwe grondwet was gevormd, was een kort leven beschoren.

In maart 1849 overlijdt koning Willem II en hij wordt opgevolgd door zijn zoon koning Willem III.

Willem III wordt beschreven als een man met reactionair-conservatieve opvattingen, met een heftig temperament en een absoluut gebrek aan tact. Er bestond dan ook grote twijfel aan zijn geschiktheid voor het koningschap in de nieuwe constitutionele monarchie.

In 1849 wordt het eerste ministerie Thorbecke gevormd.

Al in 1850 wordt een groot aantal wetten ingevoerd: scheepvaartwet, een nieuwe kieswet, de provinciale wet, de gemeentewet.

De ontwerp-armenwet werd het struikelblok van het eerste kabinet Thorbecke.

Thorbecke was van mening dat in de zorg voor armen een belangrijke rol was weggelegd voor de centrale overheid. In zijn wetsvoorstel regelde hij de burgerlijke armenzorg en stelde de kerkelijke armenzorg onder toezicht van de overheid.

Vooral dit laatste leidde tot heftig verzet van christelijke, anti revolutionaire, zijde, onder aanvoering van met name Groen van Prinsterer. Ook de hervormde kerk en katholieke kerk verzetten zich hevig.

Dit onderwerp heeft de haat van de conservatief protestanten tegen Thorbecke aangewakkerd. Thorbecke was als liberaal tegenstander van het denkbeeld van de Protestantsche Natie, hij propageerde de Nederlandsche natie. Hij had sympathie voor de emancipatiedrang van het katholieke volksdeel.

Dit laatste werd het doelwit van de “groot-protestantse”, anti paapse April beweging wat tot de val van Thorbecke leidde.

Hierna volgen een aantal conservatief-liberale kabinetten.

Er wordt in 1854 een armenwet aangenomen die er van uit gaat dat de armenzorg tot de competentie behoort van particuliere, vooral kerkelijke organisaties. Wel wordt vastgelegd dat deze instellingen verantwoording moesten afleggen aan het gemeentebestuur.

In 1857 wordt een compromis onderwijswet ingediend die uitging van een neutrale openbare school die echter wel moest opleiden tot christelijke deugden. Dit openbare onderwijs werd gesubsidieerd, het christelijke en katholieke onderwijs niet.

De “groot-protestanten” verzetten zich. Zij willen een onverdeeld christelijk-nationale openbare school.

Hier begint de “schoolstrijd” die tot in de 20^e eeuw zal duren.

Tijdens het tweede kabinet Thorbecke (1862-1866) worden de liberale economische ideeën verder uitgewerkt met als belangrijkste kenmerk: vrijhandel en een minimum aan overheidsbemoeienis.

Onderwijs

Ondanks de wet van 1857 laat de kwaliteit van het onderwijs nog veel te wensen over. De onderwijzerssalarissen waren laag, de gebouwen slecht. Ook deelname aan het onderwijs was nog beperkt. Kinderarbeid was algemeen.

In 1878 wordt een nieuwe Lager onderwijswet aangenomen die aanzienlijke verbeteringen voorschrijft voor zowel openbare als confessionele scholen, maar alleen het openbare onderwijs uit de staatskas financiert. De middelen voor het openbaar onderwijs nemen sterk toe.

Deze wet verheft ook de schoolstrijd. Pas in 1892 wordt ook het confessioneel onderwijs gefinancierd met openbare middelen.

Deelname aan het onderwijs stijgt. In 1874 verzuimt 15% van de jongens en 20% van de meisjes, in 1895 is dat gedaald tot 8% resp. 10%.

In 1863 wordt de wet op het middelbaar onderwijs aangenomen, het begin van de HBS. In 1876 volgt de wet op het hoger onderwijs. Hierbij krijgen de gymnasia een nieuwe impuls en werd het Amsterdamse “Atheneum Illustre” omgebouwd tot universiteit. Hiermee waren er 4 universiteiten: Leiden, Groningen, Utrecht en Amsterdam (GU). Kijken we naar het aantal leerlingen en studenten

	1875	1895
gymnasia	1260	2495
HBS	2804	4262
universiteit	1684	2847

Het calvinistische streven naar eigen, christelijk onderwijs zonder staatsbemoediging onder leiding van Abraham Kuijper, culmineert in 1880 tot de stichting van de Vrije Universiteit in Amsterdam. In dezelfde periode richt hij de Unie voor de school met de Bijbel op. De “kleiden luyden” brengen met kwartjes en dubbeltjes de gelden bijeen voor het eigen onderwijs. Als in 1891 uiteindelijk ook de financiering van het conventioneel onderwijs voor een groot deel tot stand komt, is dat voor het calvinistisch lager onderwijs niet meer nodig. Uit concurrentie overwegingen wordt tegelijk bepaald dat het openbaar onderwijs schoolgeld moet gaan heffen

Deze groep zal zich in 1892 onder leiding van Kuijper verenigen in de Nederlandsche Gereformeerde Kerk.

Na 1878 komt ook het beroepsonderwijs op gang: voor jongens de ambachtsscholen, voor de meisjes de kook- huishoud- en nijverheidsscholen.

Deze laatste worden in die jaren vooral bezocht door dochters uit de hoogste sociale milieus. Daar begon de emancipatie van de vrouw eerder en opleiding, al was dat voor de traditionele huishoudelijke taken, was daar een onderdeel van.

Ondanks verzet van confessionele zijde werd in 1901 door Goeman Borgesius bij wet de algemene leerplicht ingevoerd.

Economische ontwikkeling

Bij de start van het Koninkrijk (1814-1815) ziet het er in Nederland economisch somber uit. De staatskas is bijna leeg o.a. door de oorlogsinspanningen ten behoeve van de Franse oorlogen. De VOC is al enige jaren daarvoor failliet gegaan. Het continentale stelsel in de Franse tijd brengt de zeehandel tot een definitief einde. De tiërcering van de staatsschuld wordt door Willem I, in gewijzigde vorm, voortgezet.

De economie is in deze periode nog gebaseerd op oude structuren. Het zal zeker tot 1850 duren voordat in Nederland de nieuwe technische ontwikkelingen geïmplementeerd worden en een industrialisatie van enige omvang op gang komt.

Het herstel wordt verder vertraagd door tegenslagen zoals catastrofale misoogsten in de jaren 1816-1817.

De recessie duurt tot ongeveer 1820. Willem I ontwikkelt een reeks van initiatieven met als doel de economie te stimuleren:

- 1821 Fonds ter bevordering van de Nationale nijverheid
- 1822 Algemeene Nederlandsche Maatschappij ter begunstiging van de Volksvlijt (later Societe Generale)
- 1824 de Nederlandsche Handelmaatschappij

Veelal werd het basiskapitaal van deze instellingen gevormd door grote aandelen pakketten die de koning uit privé kapitaal financierde.

Verder heeft hij de aanleg van het wegenstelsel en het graven van vele kanalen geïnitieerd.

Zijn aandacht bij deze initiatieven was vooral gericht op het zuiden. Na de revolutie van 1830 verkeerde het noorden daardoor in een achterstands positie.

Vaak wordt gewezen op de zelfingenomen, behoudende en initiatiefloze sfeer in het Noorden in de eerste helft van de 19^e eeuw. Ondernemers hielden lang vast aan oude ambachtelijke productie methoden. De grote werkloosheid en daarmee de beschikbaarheid van goedkope arbeidskrachten speelden hier ook een rol in. Op een paar uitzonderingen na waren ondernemers niet bereid nieuw productie technieken, gebaseerd op nieuwe technische ontwikkelingen, te gaan gebruiken.

Na een voorzichtig herstel tussen 1820 en 1840 raakt tussen 1840 en 1848 de economie opnieuw in het slop met een dieptepunt in 1845 door het mislukken van de aardappelooft. Het aantal beddeelden steeg van 10% tot 15%.

In der periode 1815-1850 verandert er in de levensstandaard bijna niets; de inkomens van arbeiders en middengroepen stijgen niet of nauwelijks.

Ook andere economische factoren als huurprijzen, prijzen van voeding en grondstoffen blijven zo goed als gelijk. Wat er aan groei is wordt gecompenseerd door toename van de bevolking.

Tussen 1650 en 1800 neemt de bevolking in Nederland nauwelijks toe, van 1800 tot 1850 groeit het inwoneraantal van ongeveer 2 miljoen naar 3 miljoen.

Het verschil tussen de hoogste en laagste inkomensgroepen neemt iets af, maar dat komt meer door achteruitgang van de hoogste groep.

60-70% van de bevolking hoort tot de laagste inkomensgroep en verkeert daarmee voortdurend op een bestaansminimum. Het gemiddelde dagloon ligt in die periode op 60 tot 100 cent per dag. De verschillen zijn regionaal en hangen samen met verschillen in kosten van levensonderhoud.

Een arbeidersgezin in Utrecht waarvan de vrouw en enkele kinderen aan het inkomen konden bijdragen kon per jaar maximaal f. 250 aan inkomen vergaren. Het noodzakelijke minimum budget voor voeding, kleding en wonen was echter f. 306.

Een groot deel van de bevolking balanceert in deze periode dan ook op de rand van absolute armoede. Velen waren voortdurend aangewezen op de bedeling, maar nog veel meer moesten in slechtere tijden (winter, periodes met prijsstijgingen) op de bedeling terugvallen.

In de periode 1850-1875 begint er enige groei in de economie op te treden. In deze periode is die groei vrijwel beperkt tot de agrarische sector. Hier wordt geprofiteerd van goede oogsten en hoge prijzen. De stedelijke bevolking kan hier slechts beperkt van profiteren. Na 1877 raakt de agrarische sector in een depressie wat tot lagere voedselprijzen leidt.

Tussen 1850 en 1877 stijgt het inkomen van arbeiders enigszins, maar dit leidt niet tot verbetering van de omstandigheden door aanzienlijke prijsstijgingen van voedsel.

Na 1877 dalen de prijzen sterk, terwijl het dagloon ongeveer gelijk blijft. Hierdoor ontstaat enige ruimte in het budget van veel gezinnen.

Pas na 1870 vindt er een kentering plaats in de bereidheid van ondernemers te investeren in nieuwe technologie, al is die in verhouding tot vooral Duitsland en Engeland nog bescheiden. In deze fase zien we door mechanisatie een toename van de productie capaciteit voornamelijk in de textiel en levensmiddelen industrie. Deze is nog sterk op de binnenlandse markt georiënteerd. Deze markt groeit in deze periode doordat het gemiddelde gezinsinkomen stijgt.

Ook de overheid investeert. In 1870 wordt begonnen met het graven van de Nieuwe waterweg, 1872 Noordzee kanaal. In 1890 start van de bouw van het nationale spoorwegnet.

Armoede en armoede zorg

In de eerste helft van de 19^e eeuw verkeert een groot deel van de bevolking bij voortdurend op een bestaansminimum. De voeding is uiterst eenzijdig (roggebrood, aardappelen en spek) en vaak calorisch onvoldoende. De hygiënische omstandigheden zijn slecht. Epidemieën slaan dan ook vaak hard toe. Bij cholera epidemieën in 1832, 1848 en 1866 sterven telkens bijna 20.000 mensen (ongeveer 0,3% van de bevolking. Dat zou in deze tijd betekenen dat er bijna 50.000 mensen zouden overlijden). Ook de sterfte aan TBC en malaria (vooral in Zeeland) is hoog. De kindersterfte is hoog: 30% haalt het eerste levensjaar niet. Het aandeel van de bevolking dat in het begin van de 19^e eeuw gebruik maakt van de bedeling ligt in Utrecht en Holland rond 10%, in agrarische provincies rond 5%, maar in crisis tijden verdubbelen de cijfers.

Tot het midden van de 19^e eeuw stijgt het aantal bedeelden voortdurend. Pas na 1850 gaat dat dalen.

Ongeschoolde dagloners en arbeiders vormen een belangrijk aandeel van de bedeelden, maar ook ambachtslieden en boeren.

De zorg voor de armen was in handen van kerkelijke organisaties. Voor hen was de armenzorg een middel in de onderlinge strijd tussen de kerkgenootschappen om behoud van de eigen identiteit. Men verzette zich heftig tegen pogingen van de overheid zich met de armenzorg te bemoeien. Toen de patriotten aan de macht kwamen werd een wet ingevoerd die in een centraal georganiseerde armenzorg voorzag, maar deze werd al snel weer afgeschaft. Koning Willem I deed ook een voorzichtige poging. Van zijn initiatief bleef alleen de wet “op het domicilie van onderstand” over. Dit hield in dat een behoeftige gebruik kon maken van ondersteuning van zijn geboorteplaats. Als hij verhuisde kon hij pas na 4 jaar gebruik maken van hulp in zijn nieuwe woonplaats. Dit leidde tot een schandalig heen en weer schuiven van verantwoordelijkheden.

In de nieuwe grondwet van 1848 werd bepaald dat er een wettelijke regeling voor de armenzorg zou moeten komen. Als in 1851 Thorbecke met een wetsontwerp komt, roept dat een storm van protest op. Zijn kabinet valt. Tijdens de volgende regering wordt in 1854 de eerste armenwet van Nederland aangenomen. Hierin wordt het primaat verleend aan de morele en godsdienstige visie. Gemeenten dienden de armenzorg over te laten aan kerkelijke en particuliere instellingen.

Rond 1850 waren er in Nederland circa 5000 instellingen voor armenzorg.

De zorg werd gegeven

- in natura: het uitdelen van voedsel, kleding, brandstof en het verstrekken van medische zorg
- verder door het uitdelen van geld.
- De tweede vorm was verzorging in gestichten. Hier werden zieken, ouderen, gehandicapten en wezen opgenomen.

In de tweede helft van de 19^e eeuw komen daarbij werkverschaffing en volksopvoeding en ontwikkeling, na 1840 in de vorm van het patronaat.

Dat het om aanzienlijke aantallen gaat illustreert het volgende:

In 1850 bedeede de hervormde diaconie van Amsterdam 20.000 mensen, 1800 van hen waren in een of ander gesticht opgenomen.

Recht op onderstand had men niet. Het was een gunst en de bedeede diende dankbaar te zijn, zich netjes te gedragen en regelmatig naar de kerk te gaan.

De bedeling had een sterk belerend karakter.

Een opvallend initiatief op het gebied van volksopvoeding is de oprichting in 1818 van de Maatschappij van Weldadigheid door de ex generaal Johannes van den Bosch. Onder druk van Willem I droegen in het bijzonder militairen geld bij. Deze organisatie zette koloniën op in Drenthe waar arbeiders van elders een woning kregen en het land moesten bewerken. De eerste kolonie was Frederiksoord. Later volgden Willemsoord, Wilhelminaoord en de bedelaarskolonie Ommerschans.

Na de jaren 40 kwam het patronaat op.

Deze beweging wilde door zedelijke en godsdienstige opvoeding het pauperisme bestrijden. De mening dat armoede veroorzaakt werd door ongodsdienstig gedrag en zedeloosheid was in Nederland algemeen. Dit diende aangepakt te worden door persoonlijk toezicht op de armen door de welgestelden middels regelmatig huisbezoek.

Voorloper van deze beweging was O.G. Heldring. Hij was dominee in de Betuwe. Vooral na de door de landbouwcrisis zwarte jaren 1844-1847 ging hij zich intensief bezig houden met de zorg voor armen door het geven van voorlichting en hulp bij het zoeken naar werk. Hij was fel tegenstander van vaste bedeling aan valide armen. Dit bevorderde zijns inziens slechts luiheid en onzedelijkheid.

Hij richt in Zetten en Hoenderlo een groot aantal gestichten op o.a. voor maatschappelijk uitgestoten jeugd, gevallen meisjes en jongens die met justitie in aanraking waren gekomen. Ook pleit hij voor de inzet van laag opgeleide werkers in de zending: de zendeling werkman. In Katholieke kring speelde de patronaatsgedachte een grote rol binnen de St. Vincentiusverenigingen.

Het Réveil in de negentiende eeuw

Het Réveil beoogde een herleving op geestelijk en kerkelijk gebied, maar het had ook zijn uitstraling op maatschappelijk en politiek terrein. Er bestond een verwantschap met soortgelijke bewegingen in het buitenland, zoals de Duitse 'Erweckung', de Engelse en Schotse 'Evangelical Revival', en de Réveilbewegingen in Frankrijk en Zwitserland. De wortels van deze beweging als internationaal verschijnsel liggen in het Piëtisme, het Methodisme en de vroege Romantiek.

In het Réveil laat zich iets herkennen van een protest tegen het optimisme van het Verlichtingsdenken met zijn nadruk op de haast onbepaalde mogelijkheden van de mens om een betere wereld tot stand te brengen. De aanhangers van het Réveil verwachtten veeleer een vernieuwing van de wereld langs een weg van innerlijke, door Christus gewekte verandering van het individu en daardoor ook van de gemeenschap.

Het bleef niet bij ideeën. Het Réveil kenmerkte zich door sociaalfilantropische bewogenheid in een tijd, waarin (afgezien van het kerkelijke diaconaat) nog slechts weinig voorzieningen bestonden voor de zwakkeren in de samenleving. Er werd veel praktisch werk verricht: bestrijding van het alcoholisme, strijd voor de afschaffing van de slavernij, het stichten van tehuizen voor kinderen en ongehuwde moeders.

In sommige opzichten was het Réveil conservatief. Maar anderzijds had het vanuit zijn religieuze wortels een hoog toekomstideaal, dat leidde tot kritiek op het vaak zelfgenoegzaam karakter van de negentiende-eeuwse burgerlijke cultuur in Nederland.

Grote namen uit de Réveil beweging

Het Réveil kende als beweging weinig interne organisatie of structuur. Het bestond uit de ideeën en daden van belangrijke persoonlijkheden in het Nederland van de negentiende eeuw. Zij gaven het Réveil een heel eigen karakter. Onder de aanhangers waren niet alleen theologen, maar ook letterkundigen, politici, mensen uit de wereld van handel en geldwezen. Juist dit individuele karakter van het Réveil in Nederland komt tot uitdrukking in de verzameling van het Réveil-Archief, waarin een veelheid van persoonlijke documenten aanwezig is. Een deel daarvan heeft betrekking op de intensieve onderlinge contacten van belangrijke representanten van het Nederlands Réveil.

Isaac da Costa, van Joodse afkomst, dichter, theoloog, jurist, was een boeiende, in zijn tijd omstreden persoonlijkheid. Van zijn hand verscheen in 1823 *Bezwaren tegen den Geest der Eeuw*. Sommigen beschouwen dit geschrift als het begin van het Réveil in Nederland, hoewel het niet zonder meer karakteristiek voor de geest van de Réveilbeweging is.

Willem de Clercq, koopman en schrijver, vervulde een belangrijke functie binnen de Nederlandsche Handel Maatschappij. Daarnaast speelde hij een rol in het literaire leven van zijn tijd; hij was beroemd als improvisator.

Otto Gerhard Heldring, predikant te Hemmen, verwierf bekendheid door zijn filantropisch werk. Hij was onder meer oprichter en directeur van tehuizen voor meisjes in Zetten. Zijn levensdevies luidde: "Uit verlies Winst".

Ida Pierson-Oyens, is bekend als een van de vrouwen die binnen het Réveil een stille, maar toch belangrijke plaats innamen. De rol van de vrouw blijkt ook uit het diaconessenwerk dat uit het Réveil voortkwam; in deze vorm van dienst aan de naaste kreeg de negentiende-eeuwse vrouw een ontplooiingsmogelijkheid.

Allard Pierson, groeide op met de ideeën van het Réveil, maar heeft later de Réveilkring vaarwel gezegd. Hij bleef de betekenis ervan niettemin erkennen en heeft de sfeer van het Réveil op fijnzinnige wijze getekend in zijn *Oudere Tijdgenooten* (1888). Na een aantal jaren predikant te zijn geweest, werd hij hoogleraar in de moderne talen en esthetica in Heidelberg en later in Amsterdam. Zijn veelzijdigheid is terug te vinden in de collectie.

De sociale beweging.

De eerste zelfstandige arbeidersorganisatie was het Onderling Hulpfonds Boekdrukkunst, opgericht in 1861 te Amsterdam (de typografen bond). Het was vooral een reactie op de achteruitgang van positie onder invloed van de economische malaise.

Onder invloed van liberale intellectuelen ontwikkelden deze bonden zich tot een beweging tot “verheffing van de arbeidende klasse”. Onder invloed van de Vrijdenkers-Vereeniging “de Dageraad”, en naar aanleiding van stakingen in Amsterdam in 1869 werd het Internationaal Werklieden Verbond opgericht.

De Internationale verloor al snel aan invloed ten gunste van progressief liberalen en gereformeerde activisten. In 1870 werd het Algemeen Nederlandsch Werklieden Verbond (ANWV) opgericht. Na de conjunctuurcrisis van 1879 en de daaropvolgende recessie slook de aanhang van het ANWV snel.

De orthodox christelijke leden voelden zich steeds minder thuis in de ANWV, zeker toen deze zich uitsprak voor neutraal openbaar onderwijs. Zij splitsten zich af in het Patrimonium.

Oud Internationalisten roerden zich steeds meer onder invloed van de nieuwe socialistische beweging. Zij richtten in 1878 de Sociaal Democratische Vereeniging (SDV) op.

Al kort na de oprichting sloot de vrijzinnige dominee Domela Nieuwenhuis zich bij hen aan. Behalve met socialistische propaganda hielden zij zich bezig met propaganda voor algemeen kiesrecht. In 1879 werd in Amsterdam de Vereeniging tot verkrijging van algemeen kies en stemrecht opgericht (Bond voor AKenS)

Deze 3 organisaties spelen een grote rol in de rumoerige periode van economische depressie 1883-1887. Er vinden vele demonstraties voor kiesrecht en sociale verbetering plaats, maar ook oproer uit honger (juli 1886, Palingoproer in de Jordaan).

De autoriteiten van kerk en staat waren niet tot verandering bereid en reageerden met harde confrontaties.

Na 1888 groeit de aanhang van de socialistische beweging ook buiten de grote steden.

In de periode 1888-1890 zijn er stakingen in de textiel industrie in Twente. Voor een deel mislukten deze door gezamenlijk optreden van de textielbaronnen.

Ook in het noorden, vooral in Friesland, kregen SDV en Patrimonium toenemend aanhang.

In Katholieke kring werd de Nederlandsche Rooms Katholieke Volksbond opgericht, van harte gesteund door de kerk voornamelijk na de encycliek Rerum Novarum waarin tot de vorming van zulke arbeidersverenigingen werd opgeroepen.

Rond 1893 ontstond binnen de SDV een discussie over de vraag of de bond aan de verkiezingen mee moest doen. Dit idee werd op een congres in 1893 in Groningen afgewezen. Dit werd de aanleiding tot de oprichting van de Sociaal Democratische Arbeiders Partij (SDAP) onder leiding van **mr. P.J. Troelstra**.

De strijd om algemeen kiesrecht zal voorlopig nog voortduren.

Het algemeen kiesrecht voor mannen wordt ingevoerd in 1913, voor vrouwen in 1922

Sociale wetgeving

In 1869 wordt de ANWV opgericht.

In dezelfde periode veranderen de inzichten binnen bepaalde groepen ten aanzien van het standenonderscheid. Tot die tijd beschouwde men de standen en standsverschillen als een onwrikbaar door God bepaald verschijnsel. Een aantal jonge politici, economen en intellectuelen begonnen ondernemers en arbeiders te beschouwen als klassen naar functie in

het productie proces. Ze streefden naar verheffing en scholing van de arbeider en waren ook voor vakverenigingen, volksonderwijs en arbeidswetgeving. Ze waren tegen communisme en klassenstrijd.

Deze heren verenigden zich in 1870 in het “Comité ter bespreking der sociale questie”. Zij hebben een grote rol gespeeld in het ontstaan van het eerste stukje arbeidswetgeving: “het kindernetje van van Houten”. (1874)

Hierin werden bepaalde vormen van kinderarbeid verboden. De werking ervan was nog minimaal. Er waren vele uitzonderingen en controle was er niet.

Pas 15 jaar later, in 1889, werd de volgende stap gedaan: invoering van de Arbeidswet. Er werden beperkingen ingevoerd voor het werk door vrouwen en kinderen. Er kwam een algemeen verbod op werk door kinderen onder de 12 jaar. Voor vrouwen kwam er een verbod op werk gedurende 4 weken na een bevalling. De arbeidsduur voor vrouwen en kinderen van 12-16 jaar in fabrieken en werkplaatsen werd beperkt tot 11 uur. Bovendien kwam er een arbeidsverbod voor de zondag.

Uitbreiding van wetgeving voor arbeidsvoorwaarden was een moeilijk proces.

In 1911 werd vrouwen en kinderarbeid verder beperkt. Nachtarbeid voor vrouwen werd verboden.

Tegelijk werden verworvenheden ook weer teruggedraaid zoals het opheffen van het verbod op zondagswerk voor vrouwen in de zuivelindustrie en haringrokerij.

Er kwamen regelingen voor speciale bedrijfstakken als steenhouwers, mijnwerkers en stuwadoors. Een algemene beperking van het aantal werkuren voor alle werknemers zou nog lang duren.

De eerste verzekeringswet was de ongevallen wet van 1911.

In 1901 worden een aantal wetten van Cort van der Linden aangenomen: de Kinderwetten, de Woningwet en de Gezondheidswet.

Er kwamen regelingen voor verwaarloosde en misdadige jeugd. De mogelijkheid tot ontzetting uit de ouderlijke macht wordt geschapen.

In de Woningwet werden aan de ene kant mogelijkheden voor financiering van woningbouw geschapen (de basis voor de sociale bouwverenigingen) aan de andere kant ontstonden mogelijkheden voor krotopruiming.

Wetenschap in de 19^e eeuw.

Als we het beeld van Nederland in de 19^e eeuw overzien, ontstaat het beeld van een ingeslapen domineesland, waar de sociale verhoudingen langdurig verstand zijn en van economische ontwikkeling langdurig nauwelijks sprake is. Pauperisme is een groot deel van deze eeuw een groot probleem. Ondernemers lijken ingeslapen en zijn weinig geneigd van nieuwe technologieën gebruik te maken. Pas na 1870 komt hier verandering in.

Toch gaat het rationalisme, dat in Europa in de 19^e eeuw het denken bepaalt en in het bijzonder in de natuurwetenschappen grote vooruitgang brengt, niet geheel aan Nederland voorbij.

Deze periode brengt een aantal grote, internationaal befaamde namen voort:

De natuurkundigen H. Kamerling Onnes (1853-1926, Nobelprijs 1913), P. Zeeman (1865-1943, Nobelprijs 1902), H.A. Lorentz (1853-1928, Nobelprijs 1902), J.D. van der Waals (1837-1923, Nobelprijs 1910), fysioloog en oogheekundige F.C. Donders (1818-1889).

De Leidse hoogleraar Snouck Hurgronje verwierf wereldfaam op het gebied van de islamitische talen.